

Гергана Кабакчиева
ФОРМИРАНЕ НА КУЛТУРАТА В ТРАКИЯ ПРЕЗ
РИМСКАТА ЕПОХА

Траки е наименование за обединението на многобройните тракийски племена, които са обитавали огромен ареал от Карпатите на север до Егея на юг, от долината на р. Тимок на запад до Черно море на изток. Подобно на скитите те са определени от бащата на историята Херодот като един от най-големите народи на древността. Траките са носители на култура, която през последните години е проучвана все по-задълбочено и ни разкрива нови, непознати страни. Още през 5. в. пр.Хр. траките основават Одриската държава. Тя е наречена така по името на племето одриси, от което племе се излъчват царете на тракийското царство (Фол 1972:16-37; Данов 1979: 21-185). Обитавайки земите на Централните и Източните Балкани, траките много рано влизат в политически, икономически и културни връзки с гръцкия свят. Оттам и взаимното проникване на културите още от времето на Троянската война и Микена. През класическия и елинистическия период тези взаимоотношения се задълбочават с развитието на гръцките колонии по западния бряг на Черно море, както и с появата на зръчки емпо-риони във вътрешна Тракия. Създава се една уникална тракийска култура, която черпи образи от гръцкото изкуство, но влага в тях свое тракийско тълкование и семантика. Известно е тракийското влияние върху религията на елинистическия свят (Фол 1994: 114-118: 235-239). На фона на тази политическа и културна история се развиват тракийското изкуство и култура при появата на римляните на Балканите през 2. в. пр.Хр. (Йапоу 1979: 21-185). Тогава в Тракия са осъществени и първите преки военни и политически контакти с Рим. Това се отнася особено за южнотракийските земи и най-вече тези на юг от Родопите. С това се слага край на самостоятелното икономическо и политическо развитие на обединените тракийски племена (Оапоу 1979; Геров 1980: 29-37). Рим прави всичко за тяхното разединение и завладяване. Особено важни за завоевателите са южната и югоизточната част на Тракия, тъй като тези земи са разположени на пътя за Мала Азия. А богатствата на малоазийските градове и царства са една от целите на имперската римска политика. Едно забележително събитие в процеса на постепенното анексиране на Тракия от римляните е битката при Пидна през 168 г.

пр.Хр., когато вече завзетите македонски земи и част от южнотракийските са разделени на четири административни единици и наскоро след това официално е обявена римската провинция Македония - през 148 г. пр.Хр. (Danov 1979; Тачева 1987: 49-93; Bechert 1999: 73-76). Години наред се обръщаше по-малко научно внимание на разглежданата територия и период от тракийската история в сравнение с останалата част от Тракия (Bechert 1999: 177-180). А епохата от 2.-1. в. пр.Хр. играе много важна роля за последващото политическо и икономическо развитие на тракийските земи под римска власт. Разбира се, за това има и известни обективни причини. От една страна, в най-южната част на тракийските земи са правени малко археологически проучвания. По тази причина голяма част от учените черпят историческа информация и правят изводи единствено от намерените епиграфски паметници и монети. От друга страна - задълго тази територия от древна Тракия, която се намира в Северна Гърция и европейската част на Турция, не бе приоритет на историческата наука в тези страни. През последните десетилетия ситуацията вече е променена (Bakalakis-Triandaphyllos 1977: 239-247; Ahunbay

Възстановка на част от форума в Улпия Ескус (арх. Ю.Фърков).

Архитектурна декорация, детайл, Ескус, 2. в. сл. Хр.

1989: 559-577; Sayar 1998; Adams 1997: 135-147). Българските изследователи - археолози и историци, получиха достъп до обекти и паметници от разглеждания регион. Като пример за тази нова научна политика на Балканите може да бъде посочен последният международен конгрес по тракология, който се проведе в град Комотини, Гърция (Thrace 2007). Всичко това допринася за по-задълбоченото проучване на културата и историята на южната и югоизточната част на Тракия, включително и от римската епоха.

Когато разглеждаме ранния период от завоюването на Тракия от Рим, друг важен момент е посоката на навлизане на римляните в източнобалканските тракийски земи. След като римляните си осигуряват относително безпрепятственото преминаване през земите на Егейска Тракия, те се насочват на север и североизток. Основните подходи към вътрешността на Тракия са долините на реките Струма, Места, Марица, Арда и Тунджа. Още през 1. в. пр.Хр. във връзка с Митридатовите войни на Рим (с прочутия черноморски владетел Митридат VI) са превзети и анексирани някои от западнопонтийските градове като Аполония, както и някои от градовете по егейския бряг (Абдера) (Danov 1979:113). Известни са походите на римските пълководци и в Родопската зона от този период. Най-голяма популярност сред тях е добил походът на Октавиан (бащата на бъдещия римски император Октавиан Август) (Danov 1979: 127; Тачева 1997:61-71). Не по-малко значение за римската експанзия в Тракия имат и походите срещу меди,

серди, бастарни и други племена (Геров 1980: 17 и сл.). Всички те са допринесли за обявяването на Одриското тракийско царство за васално на Рим. Следващият много важен ход на римската имперска политика е било завземането на тракийските земи между Хемус (дн. Стара планина) и река Дунав. Анексирането и тук е постепенно. То довежда до обособяването на двете префектури *civitas Moesia et Tribalia*. В кратък период тези две области са били администрирани и тяхната територия обособена в провинция Мизия. Най-новите археологически проучвания в Ескус, лагера на V Македонски легион (Кабакчиева 2000: с лит.; Kabakchieva 1996: 487-494), дават възможност датата на основаването на провинция Мизия да бъде определена в периода 10-12 г. сл.Хр., т.е. късноавгустово време (Kabakchieva 2000a: 3-9). Така с методите на племнено разединяване и преговори с отделните тракийски владетели (малки базилевси) римляните достигат до военен и политически контрол върху по-голямата част от тракийските земи още в самото начало на 1. в. сл.Хр. В тази връзка много показателен е примерът с братята Раскос и Раскупорис (тракийски базилевси) в

Архитектурна украса на гражданската базилика в Ескус, детайл.

Останки от одеона в Никоплис ад Иструм при с. Никюп Великотърновско.

битката при Филипи през 43 г. пр.Хр. Единият от братята се бие на страната на Брут, а другият - на страната на Октавиан (Danov, 1979: 21-185). Траките били прочути „войници“, и това се вижда в тяхното изкуство (Magazov 2005). От най-ранни времена те са били наемани от различни владетели като платена войска. По този начин те развиват военните си умения и в битките при Филипи, а малко след това и в прословутата битка при Акциум през 31 г. пр.Хр., техните пълководци лавират между едната и другата страна в боя с цел да запазят живота си и този на своите войници. Въпреки всички хитрости тракийските царе не успяват да запазят самостоятелното политическо съществуване на обединеното Одриско царство и първо Мизия и малко по-късно Тракия (45 г. сл.Хр.) (за датата на основаване на провинциите Ми-

Подова мозайка от вила „Армира“. детайл. 2.в.сл.Хр.

зия и Тракия: Stein 1920: 1-3; Велков 1979: 277-290; Kabakchieva 1997: 387-394 Кабакчиева 2000: 3-9) са включени в границите на Римската империя като нейни административни единици - провинции. Първоначално начело на сенатската провинция Тракия е бил назначен *procurator*, подобно на провинциалния управител на Египет, но по-късно, вероятно от времето на император Траян (98-117), управителят на провинцията вече е с титлата *legatus augusti pro praetore*, което отговаря на променения ѝ статут (Eck 2000: 214-237; Roxan - Weiss 1998: 371-420). Що се отнася до граничната римска провинция Мизия, то тя от самото начало е управлявана от *legatus augusti pro praetore* (Danov 1979: 174). Тук още от самото начало са настанени големи римски войскове части - легиони, али и ко-хорти, както и помощни подразделения, за разлика от вътрешната римска провинция Тракия. Това струпване на войска в разглежданите земи довежда до разделянето на провинцията на две - Горна Мизия и Долна Мизия, през 86 г. сл.Хр., по времето на управление на император Домициан (81-96).

Но как тракийската аристокрация се вписва в новата политическа схема след завладяването на Тракия от римляните? Това е въпрос, който не може да получи еднозначен отговор. Една част от тракийските владетели са дали живота си в битките с Рим. Тук ще дам за пример само похода на Марк Лициний Крас, който през 29-28 г. пр.Хр. тръгва срещу бастарните, едно от големите тракийски племена, което е обитавало земите на днешна Северозападна България. Битките са били ожесточени и след като не постигат победа, римляните прибегват до един не особено почтен ход и избиват тракийските аристократи. За това събитие от древната тракийска история ни споменават самите римски историци (Dio Cass., LI 23 (2-27), за да покажат, че са победили воинствените траки.

Друга част от траките аристократи, определяни от гръцките автори като „малки базилевси“ са предпочели мирно да се предадат на римския завоевател и така да запазят относително независимостта си. Имало е такива, които са се включили в администрирането на тракийските провинции Мизия и Тракия. За заслуги към Рим те са получили римско гражданско право. Много от тях са станали основатели на по-големи или по-малки римски вилни стопанства или римски вили (Mielsh 1987; Persival 1976; Thomas 1964; Николов 1984; Буюклиев 1986; Кабакчиева 1986; Младенова 1991; Kabakchieva 1995: 344-358; Кабакчиева 2005). Археологическите проучвания на вилни стопанства, особено на такива на юг от Хемус, показват, че много от

собствениците им са тракийски аристократи. Това се отнася особено за вилите, създадени през ранноримския императорски период, т.е. тези от 1.-първата половина на 2. в. сл.Хр. (Kабакчиева 2005: 393-407). Третата част от траките аристократи се е включила в римската войска. Тракия и Галия са били едни от най-предпочитаните области за набиране на войници за платената римска армия. В нея са намерили място - някои тракийски аристократи като предвождачи помощни войсковы подразделения. След края на своята служба те са получили римско гражданско право и стават едни от най-отявлените поддръжници и разпространители на римската култура в тракийските земи (Геров 1980: 65 и сл.). Много от ските вили са били притежание на траки - Ветерани от войската, върнали се по родните си места. Сведения за това черпим от проучените ски вили, от подмогилните гробове с богат инвентар от 1.-първата половина на 2. в. сл.Хр., от намерените военни дипломи и епиграфски паметници (Геров 1980: 20-39; 79-114; Геров 1989; Велков В., Г.Александров, 1994). След краткия обзор -2 това какво се случва в Тракия още в първите векове след нейното постепенно завойване от римляните, ще разгледам социалните групи, които допринасят най-много за разпространението на римската култура в тракийските земи.

На първо място това са колонистите от Италия и другите римски провинции. Повече от век и половина се събират епиграфски данни от Тракия и въпреки положените усилия имената на западно-римските и италианските заселници в провинциите Мизия и Тракия са не особено голям брой (Геров '980:38). Разполагаме с много повече имена на преселници от Гърция и източноримските провинции. Този въпрос е бил обект на разглеждане от много български и чужди изследователи (Тачева 1972: 17-43). Установено е, че преселванията са осъществявани на „вълни“, през римската епоха от Мала Азия към източната част на Балканите. Заселниците намират място за спокоен живот както в градовете по западния бряг на Черно море, така ^ във вътрешността на Тракия и Мизия (Tatcheva 1970: 115-123 II). Голяма част от тези преселници са били търговци и занаятчии и по тази причина често те не оставят епиграфски следи. Въпреки това те оказват голямо влияние върху развитието на културата в тракийските земи през римската епоха. За тяхното присъствие в тракийското общество и създадената многолика култура през периода 1.-4. в. сл.Хр. черпим данни от вотивните, надгробните и други епиграфски паметници, от самите техни произведения на обикновените

Мраморна колонада и балюстрада - Вила „Армира“. Тракия.

и художествените занаяти.

Другата социална група, която играе много съществена роля за формирането на културата в Тракия през римската епоха, са военизираното население и ветераните. Те невинаги са само от тракийски произход, но и родом от далечни на Тракия места.

Най-значителният брой външно като произход и култура население откриваме в близост до легионните и другите военни лагери на римската войска в провинциите Горна и Долна Мизия (Геров 1989). В тези земи и степента на романизация е значително по-голяма, отколкото в припланинските и планинските зони на древна Тракия.

Що се отнася до тракийското население, то играе особено важна роля във формирането на трако-римската култура на юг от Долен Дунав и 6 земите до Егейско море на юг. Голяма част от това население живее във вилите, във Вилите, в пътните станции, в емпорионите. Там те намират своето ново място за препитание и също определят смесения характер на културата в тези форми на обитаване. Една малка част от тракийското население остава да живее в села-

Мраморна стенна облицовка от перистила на вила „Армира“.

Подова мозайка от вила „Армира“, Тракия.

та в припланинските и планинските зони, където се изтегля в смутните периоди на римското завоеване (Гергов 1980). Немалка част от траките намират място като търговци, занаятчии и други професии в градовете. Едва от средата на 2. в. се появяват повече данни за участието на траки в управлението на градовете. Що се отнася до κοινὸν Θρακῶν, то този тракийски „парламент“ е заседавал във Филипопол (Гочева 1982: 67 и сл.; Тачева 2007: 156-164), а не в официалната столица на провинция Тракия - град Перинт, на Мраморно море (Данов 1979: 147 ff.) Последното е особено показателно за мястото на траките в градския живот и култура в Тракия през римската епоха (Bospatchieva 2005: 316-330).

В изложбата са включени петнадесет разнообразни паметника. Те са изработени от мрамор, бронз, сребро и злато и са едни от емблематичните в „Колекция Васил Божков“ от римската епоха. Местонамирането им е неизвестно, но са от територията на дн. България. Това ми дава възможност по някои от техните белези и качества да

Оброчна плочка на Херакъл.

направя опит за още по-близо локализиране. Такъв е случаят с мраморния бюст на император Траян Деций (249-251). Известно е, че този римски император произхожда от Горна Мизия (Remondou 1970: 103-104) Той лично ръководи подготовката и осъществяването на войната на римляните срещу обединени-

те сили на готските племена през 250-251 г., като прекарва зимата на 250/251 г. в градовете на Долна Мизия във връзка с войната. За съжаление в голямата битка при Абритус той самият намира смъртта си през м. юни 251 г. Посоченото обаче носи много важни данни за това, че бюстът на император Деций Траян е много по-вероятно да е от провинция Мизия, а не от Тракия. Що се отнася до качествата на самия паметник, то той е един от най-художествените портрети на този римски император. В границите на Римската империя са намерени голям брой портрети на този владетел (Воцинина 1974; Бритова 1975: 80-81; Соколов 1983: 72-81; Bergmann 1977: 122 ff.; Kersauson 1996: 495-496), който е управлявал доста кратко в средата на 3. в. сл.Хр. Безспорно портретният му образ е една съвършена скулптурна работа и е била дело на изтъкнат майстор от периода около средата на 3. в. сл.Хр.

Този паметник ми дават повод да направя малък обзор върху развитието на скулптурата в Тракия. От периода на свободно съществуване на Тракийското царство триизмерните паметници са рядкост. Тракийските скулптори не познават скулптурното изкуство и по тази причина намерените в Тракия триизмерни паметници се смята, че са дело на майстори гастролъори или че са били поръчани в някои от прочутите гръцки ателиета от римската епоха. Такъв е изводът на специалистите и за намерената наскоро бронзова глава на тракийския цар Севт III. открита при разкопките на могилата Голямата Косматка, Казанлъшко (Китов 2005: 67 и сл.). Посоченият пример, както и скулптурните паметници от Тракия, съхранявани в българските музеи, доказват едно такова твърдение (Попова-Мороз 1999: 309-325). Така се оказва, че изкуството на триизмерните паметници се появява в Тракия с разпространението на скулптурата през римската епоха.

Другият паметник на античната скулптура, представен в изложбата, е надгробна статуя на момиче (№ 83). Този съвършен портретен образ е също пример за това, че някои от гражданите на провинциите Мизия и Тракия са били достатъчно обезпечени финансово, за да си позволят поръчването на подобен художествен паметник. Датирването на портретите на деца и младежи въпреки каноните на изкуството през периода 1.-3. в. сл.Хр. е доста трудно (Wegner 1939: 216-217). Въпреки това смятам, че статуята на момиче е била изпълнена по-скоро в периода на управление на династията на Антонините, отколкото по-рано.

Скулптурната пластика от Мизия и Тракия

може да бъде разделена на няколко групи: статуи, бюстове и релефи на императори и представители на императорските фамилии: статуи и релефи на божества и култови сцени: статуи и релефи на обществено Оброчна плочка на Артемида. заслужили личности; статуи, бюстове и релефи - надгробни паметници. Показаните паметници от „Колекция Васил Божков“ са от три от посочените групи. Техните ваятели са майстори, подготвени в едни от най-големите ателиета от римската епоха и с голям талант. През последните десетилетия проучванията на скулптурата в Мизия и Тракия дадоха важни резултати. Установени са местни ателиета, някои от които са били основани още през ранноримския период (Milceva 5: 7-11). За отбелязване е и изводът за типа надгробните статуи, които особено в провинциите Горна и Долна Мизия са под влиянието на императорската и западноримската портретна скулптура (Milceva 2005: 9-10). В този стил е изпълнена и статуята на момиче от „Колекция Васил Божков“, която може да разглеждаме като статуя от типа „Малка Херкуланка“ (Bieber 1977: 123; 164; fig. 694; 700). Скулптурата б разглежданите :5ласти достига най-голямо съвършенство през периода 2.-средата на 3. в. сл.Хр. Бюстът на император Траян Деций, както и бронзовата глава император Гордиан III (238-244), намерена край античния град Никополис ад Иструм (при с. Никюп, Великотърновско) (Избрани паметници НАМ, София), показват, че чак до 250 г. в тракийските земи. южно от Долен Дунав, са били изработвани и излагани ценени скулптурни произведения като "сочените. Общата икономическа криза в Римската империя, както и многобройните нападения на различни племена от север и североизток към Балканите довеждат до срив в градския живот, културата и изкуството в Мизия и Тракия през периода на третата четвърт на 3. в. сл.Хр.

Освен портрета на император Траян Деций и статуята на момиче в изложбата е представен един много художествено изпълнен мраморен бюст на Сатир (№ 92). Такива изображения са украсявали не само обществените сгради, форумите, но и много от богатите частни вили през римската епоха. Както при статуята на момичето, така и при бюста на Сатир е използван свредел

при оформянето на ноздрите, краищата на устните и ушите. Изражението на Сатир е изключително експресивно, заредено с много енергия и лъчезарност. То дава представа за скулптурното изкуство от ареала на Източното Средиземноморие през римската епоха, скулптурна пластика, в която са вплетени много от традициите на елинистическото изкуство.

Втората група паметници, които са показани в изложбата от римската епоха, това са три бронзови статуетки - на обожествения Август, на Марс и на Венера (№ 89, 88, 90). С други изобразителни форми и техника тези паметници по категоричен начин говорят за съвършенството на изкуството, разпространено в тракийските земи през римската епоха. Статуетките на Марс и Венера възпроизвеждат творби на прочутите скулптори от елинистическия период. Статуетката на Август е свързана с почитането на императорския култ в римските провинции Мизия и Тракия. Тази бронзова пластика доказва за сетен път. че статуите на Октавиан Август са били познати сто и повече години след него. И докато първите две статуетки - тези на Марс и Венера, най-вероятно са творения на големи ателиета извън Мизия и Тракия, то тази на Август носи белезите на провинциалното изкуство от Мизия и Тракия от 2.-първата половина на 3. в. сл.Хр.

В изложбата намират място и три бронзови балсамария, съдове за масла и благовония, използвани от младежите и спортистите през римската епоха (№ 84). За връзката им със спортните занимания безспорно доказателство в случая е комплектът от един изящен балсамарий и три стригили към него. Съдът и стригилите са украсени с едни и същи орнаменти от цветен емайл. Находката е уникална и няма паралели в цялата Римска империя. Този комплект от балсамарий и стригили вероятно е бил награда или подарък за някой известен античен спортист. Другите

Мраморен фриз-архитрав. част.

Руини от римската колония Улпия Ескус . с Гиген,
Плевенска област.

два бронзови балсамария - този във формата на мечка и другият, оформен като бюст на Ерос, са също много редки и нямат точни паралели. Тук трябва да отбележа, че всеки от тези съдове е произведение на античното изкуство. От провинциите Мизия и Тракия са известни повече бронзови балсамарии, отколкото от всички останали римски провинции. Много от тези съдове са намерени в гробове, което дава възможност началото на тяхното производство и мода да се постави към края на 1. в. сл.Хр. и началото на 2. в. сл.Хр. (Ненова-Мерджанова 2000: 83 и сл.). Проучванията върху фигуралните балсамарии показват, че много по-голямо е разпространението им в източните и граничните римски провинции. Що се отнася до едно сравнение между вече публикуваните от Мизия и Тракия, то особена разлика не се наблюдава. При това вече са локализиран ателиета за художествен бронз не само в Паута-лия (дн. Кюстендил) в Тракия, но и тези в Ескус (с. Гиген, Плевенско), Нове (при Свищов), Дуросторум (Силистра) в Мизия (Ненова-Мерджанова 1994: 3; Nenova-Merdjanova 1997: 103- 112; Огненова-Маринова 1999: 278-308; Dimitrova-Milceva 2006: 9-22; Георгиев-Доневски 1980: 119-121) оказва се, че в Мизия и Тракия се развиват ателиета не само за производство на качествено изработени и красиви бронзови съдове, но и на бронзови статуетки на всички почитани през римската епоха в тракийските земи божества от тракийския, гръцкия и римския пантеон, както и парадни шлемове-маски (Ubl 1980: 137-138; Dimitrova-Milceva 2006: 21).

Наред с развитието на художествените производства Мизия и Тракия са провинции, в които се търгува успешно, и през римската епоха са създадени икономически контакти с близки и далечни области на античния свят. Пример за търговски-

те връзки с Италия от ранноимператорския период е съвършената по форма и декорация бронзова лампа, доставена за някой богат гражданин на провинциите Мизия или Тракия (№ 85).

Разгледаните експонати са само част от богатата колекция от прекрасни образци на античното изкуство, които се съхраняват в „Колекция Васил Божков“. В изложбата от тях са подбрани и няколко накита - торкви от злато и сребро, както и една многосъставна златна огърлица (№ 93). В Мизия и Тракия са установени няколко ателиета и за изящните творби на древната торевтика.

През римската епоха тракийското изкуство е обогатено и усъвършенствано, създадена е една култура, която може най-общо да определим като трако-римска. В нея в неразделно единство са вплетени елементи от по-старото тракийско изкуство, както и такива от културите на другите райони на римския свят. Свободата на религиозната ориентация дава възможност на гражданите в провинциите да почитат божествата, които са почитали и техните предци. Това е създавало у населението на провинциите усещането за една относителна независимост.

Като цяло през римската епоха се развива градската култура, усъвършенстват се градоустройството, архитектурата и монументалното изкуство (Ivanov 1987; Археология 2004, 1; Археология 2006, 2; The Lower Danube 2007).

Едва през този период в тракийските земи може да говорим за строго изградена пътна мрежа, за градове, които са по цялата територия на провинциите Мизия и Тракия и които са обединителни центрове за другите форми на обитаване - римски вили, села. пътни станции, емпориони. Тази нова организация на живота и икономиката в тракийските земи допринася за развитието на трако-римското изкуство и култура през периода 1.- 4. в.